

Бібліяграфічныя спасылкі

1. Народная педагогіка беларусаў. Мінск : НІА, 1996. 166 с.
2. Пілецкі В.А. Генезіс выхаваўча-адукацыйнага працэсу ў гісторыі Беларусі : манарг. Мінск: БДПУ, 2004. 237 с.

М.М. Шчэрбін (Мазыр, Беларусь)

НАЦЫЯНАЛЬНЫЯ ЗДАБЫТКІ Ў ГРАМАДЗЯНСКА-ПАТРЫЯТЫЧНЫМ ВЫХАВАННІ БЕЛАРУСАЎ: ГІСТОРЫЯ І СУЧАСНАСЦЬ

Сістэма адукацыі, якая абапіраецца на здабыткі і каштоўнасці ўласнай педагогічнай культуры, валодае значнымі дыдактычнымі магчымасцямі. Трывалы нацыянальна-культурны падмурак садзейнічае таму, што інавацыйныя падыходы адпавядаюць этнакультурным перавагам. У артыкуле разглядаюцца гістарычныя ідэі грамадзянска-патрыятычнага выхавання, актуальныя і сёння; іх рэалізацыя ў кантэксце прыняцця гістарычнасці і пераемнасці як важных патрабаванняў да арганізацыі выхавання.

Ключавыя словы: *грамадзянска-патрыятычнае выхаванне, традыцыі беларусаў, нацыянальная культура, этнакультурныя каштоўнасці, гістарычныя ідэі грамадзянска-патрыятычнага выхавання.*

Нацыянальная культура, што сканцэнтравана ў ідэях, каштоўнасцях, здабытках і этнакультурных традыцыях, з'яўляецца сапраўднай скарбонкай для сістэмы выхавання. Накоплены стагоддзямі вопыт агульнай жыццяздзейнасці, сацыяльных паводзін і ўзаемаадносін паміж людзьмі выступае крыніцай дыдактычных форм, метадаў і сродкаў. А адпаведны ментальна-культурны вектар дадзеных выхаваўчых рэсурсаў вызначае іх асаблівую запатрабаванасць у сучасных умовах.

Яшчэ І. Абдзіраловіч звяртаў увагу на тое, што «беларуская ментальнасць выяўляе ў сабе ваганні паміж Заходнім і Усходнім “культурнымі тыпамі”, і выяўляецца гэта ў нежаданні абраць у якасці зыходнага пункту нацыянальнай культуры ні заходняе “лацінства” з яго індывідуалізмам, ні ўсходні “візантызм” з яго максіmalізмам» [1, с. 31]. У такіх геапалітычных умовах было вельмі важна забяспечыць пераемнасць выхаваўчага працэсу маладых пакаленняў з мэтай захавання сваёй ідэнтычнасці, годнае грамадзянска-патрыятычнае выхаванне з апорай на ўласныя каштоўнасці.

Важнае месца ў прадвызначэнні рыс нацыянальнай ідэнтычнасці нашых продкаў, а значыць, і ў матэрыялізацыі ідэй грамадзянска-патрыятычнага выхавання, належыць прыродна-геаграфічным умовам. Сярод яго асноўных

асабліва сцяў варта адзначыць: сакральнасць у дачыненні да прыроды, вялікае значэнне архетыпа маці-зямлі, дамінаванне ідэі калектывізма. Вядомы гісторык Ключоўскі В.О. пісаў, што чалавек са старажытных часоў пастаянна «то прыстасоўваецца да навакольнай прыроды, яе сілам і спосабам дзеяння, то іх прыстасоўвае да сябе самога, да сваіх патрэбаў, ад якіх не можа ці не хоча адмаўляцца, і ў гэтай двухбаковай барацьбе з самім сабой і з прыродай выпрацоўвае сваю кемлівасць і свой характар» [2, с. 234].

Складаныя жыццёвыя ўмовы здаўна вымушалі чалавека жыць у гармоніі з навакольным асяроддзем, і быць не гаспадаром, а ўсяго толькі часткай складанай экасістэмы. Шматлікія культуры, рытуалы і звычаі, як спосабы асваення рэчаіснасці, былі характэрнымі і для беларусаў і накіраванымі не на падпарадкаванне, а хутчэй на мірнае суіснаванне. І прырода пры гэтым успрымалася як скарбніца сродкаў розных промыслаў і рамёстваў, як крыніца жыццёвай энергіі і сілы, як складаны жывы арганізм, які існуе па сваіх законах. Адсюль пачуццёвая прыхільнасць да родных мясцін і пейзажаў, веданне іх асабліва сцяў, жаданне атрымаць дапамогу і абарону, імкненне зберагчы і абараніць – усё гэта складала аснову асаблівага сакральнага стаўлення беларусаў да роднай прыроды.

Працягам сакральнасці становіцца характэрны для светаўспрымання нашых продкаў архетып маці-зямлі, які праяўляўся праз цэлы комплекс адносін. Зямля ўспрымалася як Усеагульная маці-карміцелька: «Зямля корміць людзей, як маці дзяцей», – адзначала народная прыказка [3, с. 131]. Зямля як месца нараджэння і пахавання продкаў падтрымлівала цесную сувязь з родам, сям'ёй, як сімвал чысціні і святасці дапамагала ў цяжкіх абставінах. У сувязі з гэтым, земляробства як асноўны занятак беларусаў выступала крыніцай жыцця, дабрабыту і сродкам выхавання лепшых чалавечых якасцяў. Менавіта земляробчая праца надзялялася высокім маральным статусам: «Хто сее хлеб, той сее праўду», – лічылі ў народзе [3, с. 562]. Маральнае стаўленне да сваёй зямлі, якое заключалася ў плённай працы, асаблівай любові і шанаванні як асновы жыцця, складала аснову светаўспрымання беларуса-земляроба.

Разам з тым, не менш традыцыйнымі для беларусаў былі ідэі калектывізма. І калі для першабытных часоў такія адносіны з'яўляліся натуральнымі з пазіцыяй існавання, то іх далейшае развіццё на беларускіх тэрыторыях было абумоўлена характарам пражывання і землекарыстання, заснаваным на агульнасці. Традыцыі сумеснай апрацоўкі зямлі, рашэнні розных грамадскіх і судовых пытанняў, агульныя формы павіннасцяў спрыялі фарміраванню шэрагу калектывных рыс грамадзянска-патрыятычнай скіраванасці – узаемадапамогі, падтрымкі, клопату аб іншых. У сувязі з гэтым слушным з'яўляецца думка, што «чалавек становіцца чалавекам толькі тады, калі мэта яго жыцця выходзіць за межы асабістага

шчасця і нападўняецца грамадска значным сэнсам» [4, с. 55].

У асноўным земляробчы характар дзейнасці, згуртаванасць з прыродай, геаграфічныя умовы адбіліся на неабходнасці наладжвання гарманічных адносін з навакольным асяроддзем, настойлівасці і ўпартасці беларусаў, іх працавітасці, калектывізме, асаблівым стаўленні да роднай зямлі і прыроды. Па сутнасці, адзначаныя якасці – гэта зыходныя праяўленыя любові да сваёй Радзімы, як значнай этнічнай каштоўнасці, што характэрна для любога народа і актуальна ў любы час.

Адзначаныя рысы і якасці знаходзяць працяг у асаблівасцях культурных умоў развіцця беларусаў. У прыватнасці, варта звярнуць увагу, што нягледзечы на тое, што аснову этычных уяўленняў беларусаў складала хрысціянскае веравучэнне, заснаванае на Веры, Надзеі, Любові, на працягу стагоддзяў яно суіснавала з паганска-міфалагічнымі элементамі культуры, асабліва ў народным асяроддзі. Акрамя таго, адчувальнымі былі заходнія ўплывы ў выглядзе рацыяналістычных тэорый, ідэй асветніцтва, рэлігійных вучэнняў.

Даследчыкі адзначаюць, што для славянскай ментальнасці ў цэлым заўсёды былі характэрныя паганская міфалогія, хрысціянская мудрасць і еўрапейскі рацыяналізм [4, с. 123]. Аднак, разам з гэтым, беларусам ва ўмовах памежжа паміж праваслаўным Усходам і каталіцкім Захадам ёсць уласцівай пэўная доля сінкрэтызму, што выявілася найбольш рэльефна ў асаблівасцях культурнага развіцця. Таму у беларускім нацыянальным характары ўжываюцца элементы паганства і хрысціянства, калектывізм і індывідуалізм, імкненне да свабоды і ўменне падпарадкоўвацца, вера ў лепшае і цвярозы разлік і г. д.

Магутным стымулам развіцця этычных уяўленняў беларусаў стала распаўсюджванне хрысціянства. Хрысціянскія традыцыі глыбокай веры, усеагульнай надзеі і ўседаравальнай любові сталі крытэрамі маральнасці і паказчыкам адносін чалавека да іншых людзей, грамадства ў цэлым. Самаадданая дзейнасць Хрыста знайшла водгук на ўсходнеславянскіх землях і была вельмі папулярная як рэалізацыя галоўнага хрысціянскага пастулату – любові да бліжняга [5, с. 37]. Асветніцкі подзвіг Еўфрасініі Полацкай і Кірылы Тураўскага, воінскі подзвіг Даўмонта Пскоўскага, Уладзіміра Полацкага, Аляксандра Неўскага і інш., іх падзвіжніцкі подзвіг сталі ўзорам праведнага жыцця, але пры гэтым былі накіраванымі на карысць іншых людзей, напоўненымі трывогай і ўвагай да іншых людзей.

У той жа час, актыўнае развіццё ўласнай грамадска-палітычнай, філасофскай і прававой думкі сведчыць аб тым, што беларускія тэрыторыі развіваліся ў рэчышчы агульнаеўрапейскіх тэндэнцый, якія адпавядаюць «рэнесансна-гуманістычнаму тыпу культуры» [4, с. 97]. Аднак асваенне прагрэсіўных уплываў адбывалася праз іх супастаўленне з ужо існуючымі

ўяўленьнімі светаразуме́ння. Вызначальнае значэ́нне на беларускіх землях мелі асновы хрысціянскага светаўспрымання, а чалавекалюбства і вера ў перамогу добра над злом сталі ключавымі ідэямі ўдасканалення як асобнага чалавека, так і ўсяго грамадства ў цэлым.

Адпаведна ў якасці значнай этнічнай каштоўнасці беларусаў варта вылучыць маральнасць, як пэўны ўзровень абавязку чалавека. Прычым і ў паўсядзённым жыцці, і ў адносінах з людзьмі, і ў дзяржаўных справах маральнасць з'яўлялася ключавой прыкметай «чалавечнасці», бо хрысціянскі завет «не памысліць злом» успрымаўся ў якасці нормы адносін да сябе і іншых людзей [6, с. 74].

Зыходзячы з гэтага, гераізм і самаахвяраванне суседнічалі з чалавекалюбствам, міласэрнасцю, клопатам пра іншых і не ўтрымлівалі нянавісці ці пачуцця перавагі над іншымі людзьмі, што склала адметную рысу беларусаў. Дабрачыннасць, імкненне зрабіць лепшым свой дом, сваю зямлю, краіну і ёсць маральнасць «дзеясная», якая прадугледжвае пераўтваральны пачатак, як абавязковую ўмову" годнага існавання чалавека.

Акрамя вышэйназваных характэрных рыс развіцця беларускага этнасу немалаважнае значэнне мелі асаблівасці грамадска-палітычнага фактару. Іх асноўнымі праяўленнямі з'яўлялася ўспрыманне дабрабыту народа і дзяржавы праз асацыіраванне з мудрым князем і моцнай уладай, традыцыяналізм грамадска-палітычных адносін, імкненне да адзінства і адсутнасць сепаратысцкіх ідэй нават у перыяды раздробненасці.

Яшчэ ў гістарыяграфіі Кіеўскай Русі адзінства зямлі, народа і князя вызначалася ў якасці галоўнай прыкметы стабільнай дзяржавы. Гэтая ідэя знаходзіць працяг і ў далейшым станаўленні дзяржаўных інстытутаў на беларускіх землях, што абумовіла даверлівае стаўленне да ўлады. І ў той жа час, абумовіла адказнасць і клопат князя пра сваю дружыну, народ, дзяржаву, вымушала яго ажыццяўляць мудрую і справядлівую палітыку. Гістарычныя крыніцы сцвярджалі: «..ён (князь) народжаны не столькі для жыцця, а для гонару і славы краіны» [7, с. 294].

Разам з тым, перавага традыцыйных ліберальных тэндэнцый у будаўніцтве грамадскіх і дзяржаўных структур на беларускіх землях шмат у чым была абумоўлена гістарычнымі традыцыямі калегіяльнасці і супольнасці. І развіццё сацыяльна-палітычных інстытутаў, і складванне прававой сістэмы, і ўмацаванне княжацкай улады праходзілі ў рамках агульнавядомага прынцыпа – «старыны не рухаць» [4, с. 55].

Адпаведна, такі звычай, як захаванне агульнапрынятых норм, спрыяў фарміраванню паважлівага стаўлення да грамадска-палітычных інстытутаў. І адсюль – звыклае прытрымліванне традыцый стала асновай паводзін чалавека-грамадзяніна, дэтэрмінавала законапаслухмянасць, а пасля, і грамадскую каштоўнасць міру, парадку, права, што разглядаліся вышэй

канфесійных і светапоглядных рознагалоссяў.

Развіццё дзяржаўна-прававых інстытутаў стымулявала аб'яднальныя тэндэнцыі ў грамадскіх настройах, актывізавала цікавасць да нацыянальна-культурных, патрыятычных праблем. Даследчыкі падкрэсліваюць, што ў грамадска-палітычнай думкі Беларусі перыяду этнічнага станаўлення, няма сепаратысцкіх ідэй. У цэнтры і палемічных рэлігійных твораў, і філасофскіх і прававых трактатаў – ідэя агульнага добра як галоўнага спосаба пераадолення любых супярэчнасцяў.

Прычым дадзеная ідэя, прэтэндуючы на ролю патрыятычнай канцэпцыі агульнадзяржаўнага характару, узнікае ў формах дзяржавы і права, але не прадугледжвае вузкаэтнічнай накіраванасці. Пры значным прыярытэце нацыянальнага пачатку – эканамічнага, этнічнага, духоўнага і г. д., яна насіла ярка выражаны гуманістычны характар і была не супраць каго-небудзь, а на абарону Свайго ў шырокім сэнсе.

Таму агульнае добро ўспрымалася таксама як важная этнічная каштоўнасць, якая спрыяе яднанню, развіццю і росквіту народа і дзяржавы. А яе галоўнымі спадарожнымі элементамі становяцца моцная ўлада, права і нацыянальныя прыярытэты, прытрымліванне якіх павінна вызначаць дзеянні і ўчынкі сапраўдных «сыноў Айчыны». У гэтай сувязі, найбольш запатрабаваным грамадскім абавязкам асобы становіцца доўг, як спосаб выражэння сваёй любові, актыўнасці, адказнасці.

Такім чынам, нацыянальныя здабыткі беларусаў у сістэме грамадзянска-патрыятычнага выхавання з'явіліся заканамерным вынікам развіцця геаграфічных, культурных, грамадска-палітычных умоў жыццядзейнасці нашых продкаў. Іх агульная накіраванасць на любоў да сваёй Радзімы і яе традыцый, маральнасць і павагу да іншых, агульнае добро і справядлівасць не страцілі сваёй дыдактычнай значнасці і ў сучасных умовах. Грамадзянска-патрыятычная сутнасць дадзеных каштоўнасцяў беларусаў падкрэслівае іх неабякавасць, адказнасць, клопат пра свой народ, грамадства і краіну, што запатрабавана ва ўмовах захавання нацыянальнай ідэнтычнасці і сёння.

Бібліяграфічныя спасылкі

1. *Абдзіраловіч І.* Адвечным шляхам. Даследзіны беларускага светагляду / І. Абдзіраловіч. Мінск : Навука і тэхніка, 1993. 44 с.
2. *Ключевский В.О.* Русская история : полный курс лекций в 2 кн. / В.О. Ключевский. М. : ОЛМА-ПРЕСС, 2002. 1146 с.
3. *Лепешаў І.А.* Тлумачальны слоўнік прыказак / І.А. Лепешаў, М.А. Якалцэвіч. Гродн а: ГрДУ, 2011. 695 с.

4. *Старостенко В.В.* Становление национального самосознания белорусов: этапы и основополагающие идеи (X–XVII вв.) / В.В. Старостенко. Могилев : МГУ им. А.А. Кулешова, 2001. 200 с.

5. *Забияко А.П.* История древнерусской культуры : учеб. пособие для средних художественных учеб. заведений и профильных школ / А.П. Забияко. М. : Интерпракс, 1995. 304 с.

6. История общественной и философской мысли Беларуси: Раннее и развитое Возрождение : хрестоматия : пособие /авт.-сост. В.В. Старостенко. Могилев: МГУ им. А.А. Кулешова, 2010. 332 с.

С.У. Андрыеўская (Наваполацк, Беларусь)

ТРАДЫЦЫІ ВЫХАВАННЯ І ПОБЫТУ ДЗЯЦЕЙ НА ТЭРЫТОРЫІ БЕЛАРУСКАГА ПАДЗВІННЯ І СУЧАСНАЯ СЯМ'Я

У артыкуле разглядаюцца праблемы захавання нацыянальных традыцый у сучаснаму грамадстве. Апісваюцца традыцыйныя сродкі і метады, прыёмы выхавання і сацыялізацыі дзяцей паводле матэрыялаў этналагічных даследаванняў аўтара, сабраных ў канцы XX ст. – пачатку XXI ст. Раскрываецца змест традыцыйных педагогічных уяўленняў адносна выхавання дзяцей на тэрыторыі Беларусі, у прыватнасці, характэрных для тэрыторыі Падзвіння. Паказаны змены, якія адбыліся ў сферы выхавання і побыце.

Ключавыя словы: *традыцыя, выхаванне, народная педагогіка, метады і сродкі выхавання, працоўнае выхаванне, сям'я, сямейныя традыцыі.*

На працэс захавання элементаў народных традыцый у выхаванні дзяцей моцна ўплываюць змены, якія адбываюцца ў сям'і. Калі для традыцыйнай сям'і беларусаў характэрныя ўстойлівасць, стабільнасць, высокая статусная роля сям'і ў жыцці кожнага чалавека, якая ў многім забяспечвалася ўстойлівасцю норм традыцыйнага права і сямейнымі традыцыямі, то для сучаснай сям'і характэрна павышаная аўтаномнасць асобы, высокая ступень матэрыяльнай незалежнасці партнёраў па шлюбе. Калі стратэгічнай лініяй выжывання традыцыйнай сям'і было зберажэнне ладу жыцця старэйшага пакалення, сацыялізацыя дзяцей у межах існуючых каштоўнасцяў, то ў сучаснай сям'і значны ўплыў на выхаванне дзяцей аказваюць грамадскае асяроддзе, сацыяльныя інстытуты адукацыі [1, с. 100].

Для разумення ўмоў сямейнага выхавання ў беларусаў важнае значэнне мае разгляд умоў побыту, асаблівасцяў харчавання, догляду дзяцей.

Народныя педагогічныя традыцыі беларусаў арганічна ўпляталіся ў сістэму ўзаемадзеяння традыцыйнага грамадства і навакольнага асяроддзя. **Народная педагогіка** – гэта сукупнасць ведаў і навываў выхавання, якая захавалася ў этнакультурных традыцыях, народнай паэтычнай творчасці,